

*П. С. Чарченко, Полтавський національний педагогічний університет імені
В. Г. Короленка*

ДІАГНОСТИКА КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ- ДЕВІАНТІВ

Чарченко П. С.

Діагностика комунікативних здібностей підлітків-девіантів

Стаття присвячена розв'язанню проблеми діагностики комунікативних здібностей підлітків-девіантів. Конкретизовано показники та критерії рівнів сформованості комунікативних здібностей.

Ключові слова: комунікативні здібності, діагностика, показники, критерії, рівні розвитку.

Чарченко П. С.

Диагностика коммуникативных способностей подростков-девиантов

Статья посвящена решению проблемы диагностики коммуникативных способностей подростков-девиантов. В частности, определены показатели и критерии уровней сформированности коммуникативных способностей.

Ключевые слова: коммуникативные способности, диагностика, показатели, критерии, уровни развития.

Одним із напрямів роботи з підлітками-девіантами є позаурочна виховна робота, що спрямована на їхню соціальну адаптацію на основі розвитку комунікативних здібностей. При цьому розвиток комунікативних здібностей як процес, що описує перехід здібностей на новий якісний рівень, потребує визначення критеріїв та показників, які дозволяють оцінити його ефективність у позаурочній виховній роботі.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових джерел указує на наявність філософських, психологічних та педагогічних напрямів дослідження критеріїв та показників розвитку комунікативних здібностей, що висвітлені в роботах А. В. Батаршева, С. Л. Братченка, Н. Р. Вітюк, П. А. Гончарука, А. А. Кідрона, Н. В. Кузьміної, В. О. Моляко, П. А. М'ясоїда та ін. Значно менше уваги

приділяється проблемі визначення рівнів розвитку комунікативних здібностей підлітків-девіантів, яка потребує врахування вікових особливостей та впливу девіацій на соціальний розвиток особистості.

Метою статті є встановлення критеріїв і показників рівнів сформованості комунікативних здібностей підлітків-девіантів.

Досягнення поставленої мети потребує уточнення понять «критерій» та «показник» та визначення взаємозв'язку між ними. У довідковій літературі «критерій» визначають як підставу для оцінювання, визначення або класифікації чогось [3, с. 588]. У педагогічній теорії під поняттям «критерій» розуміють об'єктивну ознаку, за допомогою якої здійснюється порівняльна оцінка досліджуваного явища, ступеня розвитку його в різних обстежених осіб або сукупність таких якостей явища, що відображають його суттєві характеристики і саме тому підлягають оцінці [5, с. 36]. У зв'язку з цим спробуємо визначити критерії оцінювання комунікативних здібностей підлітків-девіантів як сукупність ознак, що характеризують ступінь розвитку комунікативних здібностей або їх складових.

Щодо показників, то вони є складовою критеріїв, оскільки допомагають конкретизувати рівень розвитку комунікативних здібностей. Тобто кожен критерій оцінювання рівня розвитку комунікативних здібностей підлітків-девіантів має власну систему показників, які дозволяють судити про їх розвиток цих здібностей.

Щодо підходів, які визначають критерії та сукупність відповідних їм показників, зазначимо, що загальний підхід до оцінювання рівня розвитку здібностей ґрунтується на такій послідовності етапів їх розвитку: задатки – здібності – талант – геніальність [7, с. 100 – 101]. Відповідно до зазначеного підходу задатки виступають передумовою розвитку здібностей, під талантом розуміють таке поєднання здібностей, які дають людині можливість успішно, самостійно й оригінально здійснювати певну складну діяльність. Геніальність, у свою чергу, визначає найвищий рівень розвитку здібностей, який забезпечує

досягнення особистістю таких результатів діяльності, що складають епоху в житті суспільства, у розвитку культури [2, с. 38].

Зазначимо, що за даного підходу до оцінювання здібностей перехід між рівнями здійснюється за наявності певного чинника або групи чинників. Таким чинником виступає обдарованість, яка діє не як самостійний елемент, а як одна зі складових розвитку. Зокрема перехід таланту в геніальність здійснюється при поєднанні обдарованості з творчістю, здібностей у талант – при поєднанні обдарованості з працею [9, с. 83]. Саме тому в різних людей за даного підходу вираження здібностей відрізняється не тільки рівнем прояву, а й якістю (індивідуальністю) [4, с. 105]. Ще одним недоліком даного підходу є обов'язкова наявність обдарованості, і, відповідно, неможливість розвитку за її відсутності.

Відмітимо й інший підхід до оцінювання рівня здібностей у роботах П.А. М'ясоїда, який із точки зору багаторівневої природи здібностей узагальнив їх розвиток, виокремивши 3 рівні [8, с. 420–422]:

- органічний рівень – задатки, рівень розвитку яких біологічно та генетично зумовлений (біологічний інтелект);
- індивідний рівень – власне здібності, що розвиваються у процесі діяльності (психометричний інтелект);
- особистісний рівень – психологічний вимір здібностей, пов'язаний з їх розвитком у процесі життя індивіда (соціальний інтелект).

Однак, слід зазначити, що даний підхід досить важко застосувати до процесу діагностики рівнів розвитку комунікативних здібностей підлітків-девіантів. Оскільки за даного підходу їх оцінювання потребує більш конкретної деталізації індивідного рівня – як рівня, що описує розвиток у процесі діяльності, оскільки здібності будуть розвиватися у процесі виховної роботи, так і особистісного рівень, який характеризує поточний набутий рівень.

Підходом, що безпосередньо пов'язаний із комунікативними здібностями, є запропонований Л.Ф. Спіріним, який до критеріїв оцінювання рівнів розвитку здібностей пропонує відносити [10, с. 104–105]:

- а) спрямованість і моральні якості особистості;
- б) суспільно-політичну і педагогічну активність;
- в) педагогічну і загальнонаукову ерудицію, ступінь розвитку професійного мислення;
- г) сформованість у достатній номенклатурі комплексів ефективних евристичних дій;
- д) психологічну готовність до роботи.

Однак, запропоновані критерії стосуються лише оцінювання рівнів розвитку комунікативних здібностей у педагогічних працівників.

У зв'язку з цим, діагностика рівнів розвитку комунікативних здібностей потребує інших методичних підходів, зокрема таких, які будуть ґрунтуватися на визначені критеріїв та показників, для опису яких звернемося до запропонованої структури комунікативних здібностей [11].

Зазначимо, що такий взаємозв'язок критеріїв оцінювання з елементами комунікативних здібностей задовольняє вимоги до формування критеріїв та показників, які на думку І.Г. Блощинського повинні [1, с. 75]:

- виходити з мети дослідження;
- відображати ознаки, що притаманні предмету, який вивчається, незалежно від волі та свідомості суб'єктів;
- бути сталими, повторюватися та відображати сутність явища.

У структурі критеріїв розвитку комунікативних здібностей визначимо чотири критерії: оцінювально-інтерпретаційний, мотиваційно-цільовий, контрольно-регулятивний, інформаційно-процесуальний, за показниками яких будуть оцінюватися ефективність роботи механізмів тактичного блоку.

Деталізуємо зміст кожного критерію через сукупність відповідних показників.

Оцінювально-інтерпретаційний критерій: рівень емоційного ставлення до інших, емоційне оцінювання власної ролі в комунікативному процесі, здатність адекватно оцінити співрозмовника, знання комунікативних моделей та вміння використати їх на практиці.

Мотиваційно-цільовий критерій: соціальна активність, мотивація підлітків-девіантів до спілкування, сформованість умінь аналізу, прогнозування, планування форм і цілей комунікативного процесу, здатність відчувати і визначати проблеми та вирішувати конфлікти, наявність творчого підходу до реалізації комунікативних моделей, нестандартне вирішення проблеми, готовність застосовувати оригінальні стратегії й тактики у спілкуванні, усвідомлення значення спілкування в подальшій соціалізації та майбутньому професійному зростанні, уміння керувати процесом комунікації.

Контрольно-регулятивний критерій: готовність до самоорганізації, самоуправління, самоконтролю та самокорекції, що виявляється у здатності самостійно контролювати комунікативний процес, організовувати, контролювати власні дії й нести відповідальність за їх результати.

Інформаційно-процесуальний критерій: володіння вербальними і невербальними засобами комунікації, культура мовлення, мовленева виразність, великий словниковий запас.

Тому, досліджуючи рівні розвитку комунікативних здібностей у комунікативному процесі, запропонуємо таку їх структуру, яка є адаптованою до оцінювання підлітків-девіантів:

1. Репродуктивний (низький) рівень – індивід здебільшого замкнений у собі, неохоче включається в комунікативну діяльність, не проявляє ініціативи, рідко висловлює особисту думку про те, що відбувається в його середовищі, бере участь у соціальних заходах без особливого інтересу; у комунікативній діяльності домінує елементарне відтворення відомих схем та шаблонів. Для цього рівня характерне:

- неадекватне сприйняття ситуації через стереотипи та упередження, унаслідок чого неможливою стає об'єктивна оцінка особистості співрозмовника та правильна оцінка й інтерпретація значної частини інформації, що йде від нього;

- низька мотивація до спілкування через страх відмови або невдачі, пасивна життєва позиція;

- невміння аналізувати поточну комунікативну ситуацію, прогнозувати подальший її розвиток, відповідно до цього планувати свою лінію поведінки та оптимізувати шляхи її реалізації;

- низький рівень самоорганізації, самоуправління, самоконтролю та самокорекції;

- значні труднощі у висловлюванні власних думок та почуттів, обмежений словниковий запас;

- стиль поведінки в конфлікті деструктивний – або агресія (змагальний), або уникнення;

- спосіб спілкування – або агресивний, або залежний;

- рівень товарищкості – або індиферентний, або нав'язливий;

- яскраво виражені тенденції до девіантної поведінки.

2. Адаптивний (середній) рівень – індивід переважно відкритий для спілкування, зацікавлений у контактах з іншими, бере участь у соціальних заходах, але для цього йому потрібна зовнішнє стимулювання, не проявляє ініціативу, не завжди висловлює особисту думку про те, що відбувається в його середовищі, допомагає і відповідає тільки після прохання про це; у комунікативній діяльності вміє застосовувати набуті знання та досвід у ситуаціях, відмінних від стандартних, на рівні адаптації вивчених схем та шаблонів до конкретної ситуації. Для цього рівня характерне:

- помилки у оцінці співрозмовника та інтерпретації вербальних та невербальних сигналів, що йдуть від нього через не завжди вірне сприйняття співрозмовника, але при цьому здатний виявляти власні помилки та виправляти їх, оцінка особистості співрозмовника – часто суб'єктивна;

- мотивація до спілкування невисока через страх відмови або невдачі, життєва позиція – пасивна;

- аналіз поточної комунікативної ситуації іноді помилковий, що спричиняє помилки в прогнозуванні її розвитку, плануванні своєї діяльності (лінії поведінки) та раціоналізації (оптимізації) шляхів її виконання (впровадження);

- недоліки у самоорганізації, самоуправлінні, самоконтролі та самокорекції;
- деякі труднощі у висловлюванні власних думок та почуттів, словниковий запас – достатній для підтримання короткої бесіди;
- стиль поведінки у конфлікті – компромісний або пристосування;
- спосіб спілкування – або агресивний, або залежний, але в меншій мірі, ніж на репродуктивному рівні;
- рівень товариськості – або нав'язливий, або індіферентний, але в меншій мірі, ніж на репродуктивному рівні;
- виражені незначні прояви девіантної поведінки.

3. Моделюючий (високий) рівень – індивід відкритий для спілкування, першим йде на контакт з іншими, активно бере участь у соціальних заходах, ініціативний, не боїться висловити особисту думку про те, що відбувається в його середовищі; творчо підходить до процесу комунікації, проявляє гнучкість у поведінці, самостійно знаходить та використовує нові варіанти та способи досягнення намічених цілей комунікації, уміє передбачити результат, спілкування перестає носити репродуктивний чи адаптивний характер і перетворюється на довільну внутрішню детерміновану діяльність з напрацювання і перетворення власного досвіду і компетентності. Даний тип описаний у працях О.О. Леонтьєва: «володіння таким умінням означає здатність правильно вибрати стиль мовлення, підпорядкувати форму мовного висловлювання завданням спілкування, застосувати найефективніші (для цієї мети і в даних умовах) мовні (та й немовні) засоби» [6]. Для цього рівня характерне:

- адекватне сприйняття співрозмовника, правильна оцінка та інтерпретація (його) вербальних та невербальних сигналів, що йдуть від нього, формування об'єктивно вірної оцінки особистості співрозмовника;
- висока мотивація до спілкування, відсутність страху невдачі або відмови, активна життєва позиція;

- вірний аналіз поточної комунікативної ситуації, прогноз подальшого її розвитку, відповідно до цього планування своєї діяльності (лінії поведінки) та раціоналізація (оптимізація) шляхів її виконання (впровадження);
- високий рівень самоорганізації, самоуправління, самоконтролю та самокорекції;
- вільне володіння інформаційно-процесуальною складовою;
- стиль поведінки у конфлікті конструктивний – співпраця;
- спосіб спілкування – компетентний;
- рівень товариськості – адекватний;
- тенденції до девіантної поведінки не виявлені.

Отже, проведене дослідження дозволило уточнити поняття «критерій» та «показник», обґрунтувати та розкрити сутність критеріїв та показників розвитку комунікативних здібностей, визначити рівні розвитку комунікативних здібностей підлітків-девіантів.

Література

1. Блощинський І. Г. Обґрунтування критеріїв і показників ефективності процесу формування адекватної самооцінки курсантів у навчальному процесі ВВЗО / І. Г. Блощинський // Наукові записки. – Вінниця : ВАТ “Віноблдрукарня”, 2001. – Вип. 4. – С. 74–76. – (Педагогіка і психологія)
2. Бондарчук Е. И. Основы психологии и педагогики / Е. И. Бондарчук, Л. И. Бондарчук. – К. : МАУП, 1999. – 168 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Ильин Е. П. Психология : учебник [для средних учебных заведений] / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2004. – 560 с.
5. Курило В. С. Моделювання системи критеріїв оцінки розвитку освіти в регіоні / В. С. Курило // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 35–39.
6. Леонтьев А. А. Деятельность. Сознание. Личность / А. А. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.

7. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посібник / С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
8. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посібник / П. А. М'ясоїд. – 2-ге вид., допов. – К. : Вища шк., 2001. – 487 с.
9. Сисоєва С. О. Психологія і педагогіка : підручник [для студентів вищих навчальних закладів педагогічного профілю традиційної і дистанційної форм навчання] / С. О. Сисоєва, Т. Б. Поясок. – К. : Міленіум, 2005. – 520 с.
10. Спирин Л. Ф. Формирование общепедагогических умений учителя (на материале подготовки студентов педвуза к воспитательной работе) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Л. Ф. Спирин, Моск. гос. пед. ин-т. – М., 1980. – 435 с.
11. Чарченко П. С. Теоретичні підходи до структури комунікативних здібностей / П. С. Чарченко // Витоки педагогічної майстерності : збірник наукових праць. – Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2012. – Вип. 9. – С. 315–318. – (Серія : «Педагогічні науки»).

Charchenko P.S.

Assessment of communication skills of deviant adolescents

The article is devoted to the questions of assessing of communication abilities of deviant In particular, identified the indicators and criteria levels of development of communication abilities.

Keywords: communicative abilities, diagnostics, indicators, criteria, levels of development.

Відомості про автора

Чарченко Павло Станіславович – аспірант кафедри соціальної та корекційної педагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Основні наукові інтереси зосереджені навколо проблематики розвитку комунікативних здібностей підлітків-девіантів засобами позаурочної виховної роботи.

Стаття надійшла до редакції 22.12.2012

Прийнято до друку 25.01.2013